

University of Groningen

Revindicatie van data in de cloud

Verheul, Emil

Published in:
Ars Aequi

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2018

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Verheul, E. (2018). Revindicatie van data in de cloud. *Ars Aequi*, 2018(7), 578-589. [AA20180578].

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Revindicatie van data in de cloud

Emil Verheul*

Databestanden worden in toenemende mate opgeslagen in de cloud. Daardoor ontstaat een scheiding tussen feitelijke macht over het databestand en belang bij het desbetreffende bestand. In een zodanig geval rijst de vraag wat voor aanspraken degene heeft die het bestand heeft opgeslagen in de cloud, in het bijzonder in het faillissement van de cloudaanbieder. In deze bijdrage wordt onderzocht in hoeverre het mogelijk is om databestanden op te vorderen in faillissement en welke rol daarbij is weggelegd voor het goederenrecht.

1 Inleiding

Jarenlang sloeg ik op vrijdagmiddag – bij wijze van ritueel dat het weekend inluidde – de meest actuele versie van mijn proefschrift op in de cloudomgeving van Dropbox. Als er onverhoopt wat zou gebeuren met de computer waarop ik mijn proefschrift schreef, zou ik in ieder geval kunnen teruggrijpen op dit back-upbestand, dat zich op de servers van Dropbox bevond. Door middel van mijn inloggegevens zou ik te allen tijde toegang hebben tot dit opgeslagen bestand. Maar wat voor aanspraken zou ik geldend kunnen maken, indien Dropbox in staat van faillissement zou komen te verkeren? Kan ik in het faillissement van de cloudaanbieder opkomen als eigenaar of rechthebbende van ‘mijn’ Word-bestand, dat in de kern niets anders is dan een op een fysieke drager neergelegde aaneenschakeling van binaire waarden? Een goederenrechtelijke kwalificatie van data lijkt in dergelijke gevallen een meerwaarde te hebben, omdat het goederenrecht aan de ‘eigenaar’ van het databestand een krachtige bevoegdheid zou kunnen verlenen: een faillissementsbestendige en tegen derden werkende revindicatiebevoegdheid, waarmee de eigenaar het databestand zou kunnen opvorderen.

Dergelijke vragen zijn niet alleen aan de orde bij het stallen van informatie op servers, zoals bij iCloud en Dropbox, maar ook bij andersoortige clouddiensten, waarbij niet alleen serverruimte, maar ook software op afstand wordt aangeboden (*Software as a Service*). Zo komt het veel voor dat een bedrijf zelf geen boekhoudprogramma aanschaft, maar simpelweg via internet toegang heeft tot een dergelijk boekhoudprogramma. Ook in een zodanig geval rijst de vraag of het desbetreffende bedrijf eigenaar is van zijn data, zodat hij in het faillissement van de softwareaanbieder de in het boekhoudprogramma opgeslagen bedrijfsadministratie kan opvorderen.

Kan ik in het faillissement van de cloudaanbieder opkomen als eigenaar of rechthebbende van ‘mijn’ Word-bestand, dat in de kern niets anders is dan een op een fysieke drager neergelegde aaneenschakeling van binaire waarden?

* Mr. E.F. Verheul is als universitair docent goederenrecht verbonden aan de Vakgroep Privaatrecht en Notarieel Recht van de Rijksuniversiteit Groningen. Deze bijdrage is afgerond op 15 maart 2018.

VOLLEDIGE
VERGUNNING

In deze bijdrage wordt dan ook onderzocht of degene die belang heeft bij data die hij heeft opgeslagen in de cloud, deze data kan 'revindiceren', hetgeen onder meer in het faillissement van de clouddaanbieder van belang kan zijn. Daartoe wordt allereerst ingegaan op de vraag of eigendom van data mogelijk is en wordt onderzocht of het wenselijk zou zijn deze problematiek in het goederenrecht nader te regelen. Nadat geconcludeerd wordt dat een benadering van data als zaak en een onderbrenging in het goederenrecht niet erg geschikt is om oplossingen te bieden voor het hier centraal staande probleem, wordt onderzocht in hoeverre het verbintenissenrecht een 'revindicatiebevoegdheid' kan bieden.

2 De relevantie van de vraag

De vraag naar de goederenrechtelijke kwalificatie van data(bestanden) is in de afgelopen jaren steeds relevanter geworden. Voorheen werd data voornamelijk opgeslagen op een harde schijf of andere fysieke drager (usb-stick; cd-rom of floppy), die toebehoorde aan degene die rechten meende te hebben ten aanzien van de daarop opgeslagen data. Over de boeg van het eigendomsrecht ten aanzien van de fysieke drager, kon de goederenrechtelijke status ten aanzien van de data als zodanig grotendeels ontweken worden.¹ Als ik 'mijn' Word-bestand opsla op de aan mij toebehorende computer, is het veelal niet erg van belang om de vraag te stellen of ik ook eigenaar ben van het desbetreffende Word-bestand: ik ben in ieder geval eigenaar van de computer, zodat ik via het eigendomsrecht ten aanzien van de computer *de facto* eigendomsachtige aanspraken heb met betrekking tot de data.

Ook in gevallen van 'overdracht' van databestanden kan men zich in een zodanig geval wel redden zonder het goederenrecht.² Als ik 'mijn' Word-bestand aan iemand anders wil overdragen, kan ik dat simpelweg doen door het desbetreffende bestand aan diegene te e-mailen of door het bestand op een aan de verkrijger toebehorende fysieke drager te plaatsen. Als ik vervolgens het desbetreffende bestand van mijn eigen fysieke drager verwijder, zijn per saldo met overdracht in goederenrechtelijke zin vergelijkbare resultaten gerealiseerd: de verkrijger heeft het databestand en ik, de vervreemder, heb het desbetreffende bestand niet meer. Omdat

de verkrijger feitelijke macht uitoefent over het bestand, omdat het op een aan hem toebehorende drager is opgeslagen, kan hij zich via de desbetreffende fysieke drager *de facto* als eigenaar ten aanzien van het databestand manifesteren. De rechtspraktijk redt zich in dergelijke gevallen wel zonder het goederenrecht.³

Wanneer echter de feitelijke macht over het databestand niet berust bij degene die 'rechthebbende' is dan wel meent te zijn van het desbetreffende databestand, wordt de aanwezigheid van een goederenrechtelijke aanspraak relevanter.⁴ Het goederenrecht geeft immers ook – of sterker nog: vooral – aanspraken indien de feitelijke macht bij een ander berust. Zolang ik mijn fiets in mijn schuur heb gestald, doet het er niet heel veel toe of ik nou eigenaar ben van die fiets of niet; pas als mijn fiets wordt gestolen, wordt relevant of ik de fiets als eigenaar kan revindiceren van de dief (art. 5:2 BW).

De ontwikkeling van clouddiensten heeft geleid tot een toegenomen relevantie van de vraag naar eigendom van data, omdat in dergelijke gevallen belang bij het databestand en de feitelijke macht over het desbetreffende bestand veelal niet samenvallen

De ontwikkeling van clouddiensten heeft geleid tot een toegenomen relevantie van de vraag naar eigendom van data, omdat in dergelijke gevallen belang bij het databestand en de feitelijke macht over het desbetreffende bestand veelal niet samenvallen.⁵ Bij clouddiensten is de data niet opgeslagen op een fysieke drager van de gebruiker, maar juist op een fysieke drager van de clouddaanbieder. Voor dergelijke gevallen lijkt de kwalificatie van data als voorwerp van een goederenrechtelijk recht een meerwaarde te hebben. De mogelijkheid van eigendom van data zou tot gevolg hebben dat de eigenaar van data het desbetreffende bestand zou kunnen opvorderen van degene die de feitelijke macht uitoefent over het bestand. In het bijzonder in geval van faillissement van de clouddaanbieder

- 1 Zie F.M.J. Versteijlen, 'Goederenrecht 2.0?', in: E. Koops e.a. (red.), *Digitale Privaatrecht*, Den Haag: Boom Juridische uitgeverij 2014, p. 143, die spreekt van de drager als 'vluchtheuvel'.
- 2 R.M. Wibier, 'Big data en goederenrecht', *WPNR* 2016, afl. 7110, p. 433-435.
- 3 Zie p. 8 van het rapport van de *Arbeitsgruppe 'Digitaler Neustart'* d.d. 15 mei 2017, te raadplegen via www.justiz.nrw.de/JM/schwerpunkte/digitaler_neustart/zt_bericht_arbeitsgruppe/bericht_ag_dig_neustart.pdf, laatstelijk geraadpleegd op 15 maart 2018. Vergelijkbaars geldt voor de problematiek rondom domeinnamen. Aangezien de Stichting Internet Domeinregistratie Nederland monopolist is, beweegt de problematiek zich buiten de vermogensrechtelijke kaders, zolang SIDN niet failliet gaat. Zie J.W.A. Biemans, 'Domeinnaamrechten en "overdracht", "verpanding" en "beslag" – het is niet wat het lijkt', *NTBR* 2009, p. 2-10.
- 4 Zie T.F.E. Tjong Tjin Tai, 'Privaatrecht voor de homo digitalis: eigendom, gebruik en handhaving', in: *Homo Digitalis* (Handelingen Nederlandse Juristen-Vereeniging 2016-I), Deventer: Wolters Kluwer 2016, p. 272-273 en S.E. Bartels & A.A. van Velten, *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. 5. Zakenrecht, Eigendom en beperkte rechten*, Deventer: Wolters Kluwer 2017/7a, die opmerken dat het voordeel van een eigendomsrechtelijke benadering van data met name zou zijn gelegen in de mogelijkheid om (een kopie van) het databestand op te vorderen.
- 5 M. Berberich, *Virtuelles Eigentum*, Tübingen: Mohr Siebeck 2010, p. 139 e.v., H. Zech, 'Daten als Wirtschaftsgut – Überlegungen zu einem "Recht des Datenerzeugers"', *CR* 2015, p. 138, G. Wagner, '§ 823 BGB', in: M. Habersack (red.), *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Band 6*, München: C.H. Beck 2017, Rn. 220 en J.L. Naves, 'Data in de rechtspraktijk', *Computerrecht* 2018, p. 3.

zou dit betekenen dat de cloudgebruiker afgifte van het databestand zou kunnen vorderen van de curator. Het is dan ook de vraag of data als zaak valt te kwalificeren.

Waar hebben we het over als het gaat over data(bestanden)? Op dit punt kan al snel verwarring optreden, omdat de problematiek dikwijls wordt benaderd vanuit verschillende definities van data

3 Eigendom van data

Artikel 3:2 BW definieert zaken als de voor menselijke beheersing vatbare stoffelijke objecten. Eigendom van data is derhalve enkel mogelijk indien data voldoet aan deze eisen. Voor beantwoording van die vraag is het van belang om een goed begrip te hebben van wat data nu precies is. Waar hebben we het over als het gaat over data(bestanden)? Op dit punt kan al snel verwarring optreden, omdat de problematiek dikwijls wordt benaderd vanuit verschillende definities van data.⁶

Het is in dit verband verhelderend om een onderscheid te maken tussen informatie op drie verschillende niveaus: semantische, syntactische en structurele informatie.⁷ Bij semantische informatie gaat het om de daadwerkelijke inhoud van de informatie: dat wil zeggen: de betekenis die de desbetreffende informatie heeft. Bij de syntactische informatie ligt de nadruk op de wijze waarop de semantische informatie wordt weergegeven, namelijk door middel van een bepaalde tekenvolgorde: omdat de tekens een bepaalde volgorde hebben, belichamen zij door middel van de hantering van een bepaalde code (bijv. het Latijnse of binaire alfabet) bepaalde semantische informatie. Bij structurele informatie gaat het om de daadwerkelijke fysieke belichaming van informatie door middel van een bepaalde structuur: het gaat om de specifieke wijze waarop de syntactische informatie is neergelegd op een drager.

Wanneer men deze definitie toepast op een boek, valt de informatie van het boek als volgt te onderscheiden:⁸ bij de semantische informatie van een boek gaat het om de daadwerkelijke inhoud van het desbe-

treffende boek, dat wil zeggen: het verhaal dat door middel van het boek wordt verteld. De syntactische informatie van het boek bestaat uit de gekozen tekenvolgorde, waarmee het verhaal wordt weergegeven. Omdat de tekens in een bepaalde volgorde staan en daarbij een bepaald systeem wordt gehanteerd (gewoonlijk: het Latijnse alfabet), zijn deze tekens voor iemand die bekend is met het desbetreffende tekensysteem te ontcijferen, waardoor de semantische informatie kenbaar wordt. Bij de structurele informatie van het boek gaat het om de daadwerkelijke structuren en patronen, door middel waarvan de syntactische informatie wordt vastgelegd: de tekenvolgorde wordt door middel van inkt neergelegd op een papier, waardoor de syntactische informatie – en daardoor uiteindelijk de semantische informatie – duurzaam is vastgelegd.

Op vergelijkbare wijze valt data, bijvoorbeeld een Word-bestand, uiteen te rafelen. Bij de semantische informatie van het Word-bestand gaat het om de daadwerkelijke inhoud van het bestand: de betekenis van hetgeen in het desbetreffende bestand ligt opgeslagen. Bij de syntactische informatie gaat het om de wijze waarop de semantische informatie is neergelegd. Bij databestanden gebeurt dit (uiteindelijk) aan de hand van het binaire alfabet: alles wordt herleid tot enen en nullen, omdat enkel deze enen en nullen kunnen worden neergelegd op een fysieke drager. Bij de structurele informatie gaat het om de wijze waarop deze enen en nullen zijn neergelegd op een fysieke drager.⁹ Bij de opslag van data op een harde schijf gaat het bijvoorbeeld om de magnetische polarisatie van de schijf, bij de opslag op een cd of dvd om de putjes op de schijf en bij de opslag op een usb-stick of SSD om geladen en ongeladen condensators.¹⁰

Wanneer men data beziet vanuit deze uiteenraffing, wordt duidelijk dat aan de definitie van artikel 3:2 BW alleen voldaan is met betrekking tot de laatste verschijningsvorm van data. Enkel bij data in de zin van structurele informatie is iets stoffelijks aan de orde.¹¹ Zowel ten aanzien van de semantische informatie als ten aanzien van de syntactische informatie gaat het om iets onstoffelijks, immaterieels.¹² Zij hebben wel een fysieke, stoffelijke verschijningsvorm, doordat zij op een bepaalde manier zijn vastgelegd op de drager, maar dat maakt niet dat de semantische of syntactische in-

6 Zie E.D.C. Neppelenbroek, 'De verkrijging van de eigendom van elektronische bestanden over internet', *NJB* 2006, p. 561 e.v.

7 Zie hierover uitgebreid H. Zech, *Information als Schutzgegenstand*, Tübingen: Mohr Siebeck 2012, p. 35 e.v. en voor een bondig overzicht T. Heymann, 'Rechte an Daten', *CR* 2016, p. 650.

8 Zie op vergelijkbare wijze Neppelenbroek 2006, p. 561.

9 Zie D.W.F. Verkade, 'Gegevensbescherming en privacyrecht', in: *Gegevensbescherming* (Handelingen Nederlandse Juristen-Vereniging 1988-I), Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1988, p. 37 en Neppelenbroek 2006, p. 561 die spreken van gegevensbepalende bestanddelen resp. deeltjes.

10 Zie bijv. www.techwalla.com/articles/how-is-data-stored-in-a-computer, laatstelijk geraadpleegd op 15 maart 2018.

11 Neppelenbroek 2006, p. 562 spreekt in dat verband van 'materiële gegevens'. Voor zover P. Kleve, *Juridische iconen in het informatietijdperk* (diss. Rotterdam), Deventer: Kluwer 2004, p. 158 e.v. het over deze verschijningsvorm heeft ('de concrete datapatronen'), is zijn conclusie dat sprake is van iets stoffelijks derhalve juist. Zoals aanstonds in de hoofdttekst blijkt, is de meerwaarde van die constatering evenwel gering.

12 Neppelenbroek 2006, p. 562 betitelt deze vorm van data als 'ideële gegevens'. Zie ook Wibier 2016, p. 430-432, Chr. Stresemann, '§ 90 BGB', in: F.J. Säcker e.a. (red.), *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Band 1*, München: C.H. Beck 2015, Rn. 25 en Naves 2018, p. 3. Zie ook hierna in voetnoot 17.

formatie als zodanig onder het zaaksbegrip komt te vallen. Het feit dat het door het boek belichaamde verhaal of de tekenvolgorde is neergelegd door middel van fysieke patronen – de op het papier gedrukte inkt – maakt immers niet dat het desbetreffende verhaal of de tekenvolgorde als zodanig ook als zaak valt te kwalificeren.

Data is dus alleen op het derde niveau – de structurele informatie – als zaak te kwalificeren, maar daarmee is niet zoveel gewonnen, nu deze fysieke verschijningsvorm van data onlosmakelijk is verbonden met de desbetreffende drager. Zelfs als men al een daadwerkelijk onderscheid zou willen maken tussen de fysieke drager en de fysieke verschijningsvorm van de data op die drager, zou dat tamelijk zinledig zijn, omdat deze fysieke verschijningsvorm van data bestanddeel (art. 3:4 BW) is van de desbetreffende drager, op vergelijkbare wijze als de inkt bestanddeel is van het boek.¹³ Men zou best kunnen zeggen dat men eigenaar is van het databestand (in de zin van structurele informatie) dat op zijn computer staat, maar in wezen wordt daarmee niet veel anders gezegd dan dat de eigenaar van het boek eigenaar is van de inkt in het desbetreffende boek.¹⁴

De data komt pas in goederenrechtelijke sferen, zodra de data daadwerkelijk fysiek wordt vastgelegd

Van groter belang is dat het in de rechtspraktijk in het geheel niet gaat om de fysieke verschijningsvorm van data: wie zijn databestand ‘overdraagt’, draagt niet de fysieke neerslag over van het databestand,¹⁵ maar begeeft zich op het tweede niveau van data: de syntactische informatie.¹⁶ Het gaat om de data in de zin van de aaneenschakeling van binaire waarden. Een dergelijke reeks van enen en nullen is als zodanig onstoffelijk. Zolang de binaire reeks niet op enigerlei wijze is vastgelegd op een fysieke drager, bestaat de desbetreffende data niet, althans niet op een andere wijze dan als immateriële informatie.¹⁷ Denkbaar is dat iemand de binaire reeks uit zijn hoofd heeft geleerd, maar daarmee gaat het nog altijd om enkel immateriële informatie.¹⁸ De data komt derhalve pas in goederenrechtelijke sferen, zodra de data daadwerkelijk fysiek wordt vastgelegd.

Nu zou men op het eerste gezicht kunnen denken dat dit niet aan een kwalificatie van de binaire reeks als zaak in de weg hoeft te staan, namelijk vanaf het moment dat de data op een drager wordt opgeslagen. Er zijn immers genoeg zaken die enkel door middel van een drager onder de definitie van artikel 3:2 BW komen te vallen. Te denken valt aan gassen of vloeistoffen: zolang deze niet beheersbaar zijn gemaakt door middel van een drager (een gasfles of een jerrycan), zijn zij geen zaken, maar na opsluiting in een dergelijke drager kwalificeren gassen en vloeistoffen wel degelijk als – van de drager te onderscheiden¹⁹ – zaken.²⁰ Deze parallel valt evenwel niet door te trekken naar data (in de zin van syntactische informatie), omdat de verhouding tussen data en fysieke drager van andere aard is dan de verhouding van vloeistof of gas tot drager. Gassen en vloeistoffen bestaan bij gebreke van een drager wel in stoffelijke vorm, maar zijn enkel beheersbaar door middel van een drager. Bij gassen en vloeistoffen is het probleem derhalve niet zozeer gelegen in de stoffelijkheidseis, maar in de eis dat het object ‘voor menselijke beheersing vatbaar’ moet zijn. Bij gebreke van enige afgrenzing voldoen gassen en vloeistoffen niet aan die eis, maar bestaan zij (vanzelfsprekend) wel.²¹

Bij data ligt dit anders. Bij gebreke van vastlegging bestaat de data in de zin van syntactische informatie enkel in onstoffelijke vorm, namelijk in de geesteswereld. Zolang de binaire code niet is neergeslagen op een bepaalde fysieke drager, bestaat zij niet in stoffelijke vorm. Na vastlegging op een fysieke drager bestaat de data wel in stoffelijke zin (de zgn. structurele informatie), maar in het rechtsverkeer met betrekking tot data gaat het nu juist niet om die fysieke vastlegging, maar om de reeks van binaire waarden, die door middel van uitlezing bepaalde semantische informatie weergeeft. Het is deze onstoffelijke binaire code, waar het om gaat bij de ‘overdracht’ van databestanden. In het vervolg van deze bijdrage wordt dan ook met name onderzocht in hoeverre het goederenrecht iets zou moeten betekenen voor deze data in de zin van de syntactische informatie.

4 Is het wenselijk om data in het goederenrecht onder te brengen?

Door sommige auteurs is betoogd dat data bij wijze van analogie onder het zaaksbegrip gebracht zou moeten worden of dat het ele-

13 Bydlinski 1998, p. 315, Neppelenbroek 2006, p. 562-563 en M. Stieper, ‘§ 90 BGB’, in: S. Herrler (red.), *J. von Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Buch 1: Allgemeiner Teil*, Berlin: De Gruyter – Sellier 2017, Rn. 18.

14 Vgl. J.H.M. van Erp & W. Loof, ‘Eigendom in het algemeen; eigendom van digitale inhoud’, in: L.C.A. Verstappen (red.), *Boek 5 BW van de toekomst*, Den Haag: Sdu 2016, p. 30 die opmerken dat het weinig vruchtbaar is om eigendom van deze fysieke verschijningsvorm van data te aanvaarden.

15 Ogenschnijlik anders: Neppelenbroek 2006, p. 563, volgens wie de materiële gegevens (d.w.z. de ‘gegevensbepalende deeltjes’) zich verplaatsen. Zo ook Kleve 2004, p. 145-146 die zich in het kader van de verplaatsing van gegevens uitspreekt in termen van stoffelijkheid. Vgl. evenwel M.N. Groeneveld, ‘Over rode brandweerauto’s en de verkrijging van de eigendom van elektronische bestanden over het internet’, *NJB* 2006, p. 1698, die terecht opmerkt dat niet de magnetische laag van de harde schijf wordt geschrapt.

16 Vgl. Tjong Tjin Tai 2016, p. 253, die spreekt van data als de digitale belichaming van informatie in (gegevens)bestanden.

17 Verkade 1988, p. 37, M.M. König, *Das Computerprogramm im Recht*, Köln: Otto Schmidt 1991, p. 104-105, Bydlinski 1998, p. 306, Neppelenbroek 2006, p. 562, Berberich 2010, p. 96 en G. Mössner, ‘§ 90 BGB’, in: B. Gsell e.a. (red.), *Beck Online Grosskommentar BGB*, München: C.H. Beck 2017, Rn. 84. Zie ook E.D.C. Neppelenbroek, *Softwarebetrekkingen* (diss. Groningen), Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2013, p. 187. Vgl. ook Tjong Tjin Tai 2016, p. 250 die opmerkt dat de data vervliegt, indien de infrastructuur tenietgaat.

18 Bydlinski 1998, p. 306.

19 J.C. van der Steur, *Grenzen van rechtsobjecten* (diss. Leiden), Leiden: [s.n.] 2003, p. 128-129.

20 W.H.M. Reehuis & A.H.T. Heisterkamp, *Pitlo. Deel 3. Goederenrecht*, Deventer: Kluwer 2012, p. 3 en Asser/Bartels & Van Velten 2017/5.

21 Om vergelijkbare redenen gaat de vergelijking Van Erp & Loof 2016, p. 28-29 met een perceel grond niet op. Hoewel het recht dit perceel grond tot op zekere hoogte als juridisch object construeert, bestaat de grond ook bij gebreke van dit construeren.

22 Van Erp & Loof 2016, p. 62 en C.E. Drion, ‘Homo Digitalis Civilis’, *NJB* 2016, p. 1544. Zie ook Bydlinski 1998, p. 328 en J.B. Spath, ‘Digitale gegevensuitwisseling tegen betaling lijkt op koop, of niet?’, *NTBR* 2015, p. 101-103, wier betogen uiteindelijk echter meer in de richting van een

genueanceerde van-geval-tot-geval-benadering lijken te gaan.

- 23 Vgl. Asser/Bartels & Van Velten 2017/7a. Zie ook Tjong Tjin Tai 2016, p. 272-273, die een zodanige bevoegdheid echter juist baseert op het verbintenisrecht, hetgeen dus geen daadwerkelijke onderwerping van data aan het goederenrecht inhoudt. Zie daaromtrent hierna in paragraaf 7.
- 24 Zie Verstijlen 2014, p. 144.
- 25 Berberich 2010, p. 120 e.v. en Zech 2015, p. 142. Zie ook p. 39-40 van het rapport van de *Arbeitsgruppe "Digitaler Neustart"* 2017.
- 26 Zie J.L.R.A. Huydecoper, 'Know-how en het vermogensrecht', *MvV* 2008, p. 159.
- 27 Voor het strafrecht geldt niets anders. Zie HR 3 december 1996, *NJ* 1997/574, m.nt. A.C. 't Hart, r.o. 6.4: 'Immers, van een "goed" als bedoeld in de hiervoren genoemde wettelijke bepalingen [art. 334 en 335 Sr; toevoeging EFV] moet als een wezenlijke eigenschap worden beschouwd dat degene die de feitelijke macht daarover heeft deze noodzakelijkerwijze verliest indien een ander zich de feitelijke macht erover verschafft. Computergegevens ontberen deze eigenschap.'
- 28 Zie H. Haberstumpf, 'Der Handel mit gebrauchter Software im harmonisierten Urheberrecht', *CR* 2012, p. 563: 'Anders als im Fall der Lieferung von Elektrizität verliert aber der Verkäufer seine Verfügungsgewalt über die gelieferte Zeichenfolge und damit den konkreten Datenbestand nicht.' Vgl. voor de soortgelijke problematiek van knowhow Huydecoper 2008, p. 159 en toegespitst op 'informatie' Van der Steur 2003, p. 183.
- 29 H. Zech, 'Daten als Wirtschaftsgut – Überlegungen zu einem "Recht des Datenerzeugers"', *CR* 2015, p. 139 en A. Börding, T. Jülicher, C. Röttgen & M. von Schönfeld, 'Neue Herausforderungen der Digitalisierung für das deutsche Zivilrecht', *CR* 2017, p. 134.
- 30 Haberstumpf 2012, p. 563. Zie bijv. T.F.E. Tjong Tjin Tai, 'Data in het vermogensrecht', *WPvR* 2015, afl. 7085, p. 997 die opmerkt dat de 'feitelijke bezitsverschaffing' van data plaatsvindt door verschaffing van een kopie.
- 31 Zie P. Hoppen, 'Sicherung von Eigentumsrechten an Daten', *CR* 2015, p. 803: 'Jeder Vorgang einer "Datenübertragung" ist im Prinzip ein Kopiervorgang.' De tegenwerping van Kleve 2004, p. 118 en P. Kleve in punt 2.2. van diens noot onder Hof Arnhem 3 mei 2011, *Computerrecht* 2012/43 vermag in zoverre niet te overtuigen. Anders dan het door hem genoemde voorbeeld van de twee soortgelijke auto's, kan men een specifiek gegevensbestand niet overdragen, maar hoogstens dupliceren.

ment 'stoffelijk' simpelweg geschrapt zou moeten worden uit de definitie van artikel 3:2 BW, omdat data een belangrijke rol speelt in de huidige maatschappij.²² Deze auteurs erkennen derhalve dat data naar geldend recht niet voldoet aan de definitie van artikel 3:2 BW, maar bepleiten een overeenkomstige toepassing, omdat data op een vergelijkbare wijze als zaken een rol zou spelen in de tegenwoordige maatschappij. Daarmee verplaatst de discussie zich naar het gebied van het wenselijke recht: is het wenselijk om de regels die voor zaken gelden overeenkomstig toe te passen op data?

Hierbij komt het met name aan op de vraag of een dergelijke overeenkomstige toepassing zinvol is. Een analoge toepassing is immers enkel nuttig, indien daarmee ook daadwerkelijk problemen worden opgelost. Ogenschijnlijk is dat hier het geval: als men data bij wijze van analogie onder het zaaksbegrip zou brengen, zou aan de eigenaar van het databestand de bevoegdheid toekomen om het databestand op te vorderen van derden. De overeenkomstige toepassing van de regels voor zaken zou aldus een revindicatiebevoegdheid (art. 5:2 BW) kunnen verschaffen.²³

Hierbij geldt echter dat een zodanige redenering onbewust een volstrekt andere invulling geeft aan de regels van het goederenrecht, die zich niet goed verdraagt met de systematiek die ten grondslag ligt aan het goederenrecht. Een overeenkomstige toepassing van regels veronderstelt vergelijkbaarheid van de gevallen, die niet gegeven is als door de analoge toepassing de systematiek geweld wordt aangedaan. Slechts als zaken en data zodanig vergelijkbaar zouden zijn, zou toepassing van de regels van zaken op data in de rede liggen. Dat is om de volgende redenen evenwel niet het geval.

Het veelal niet geëxpliciteerde uitgangspunt van het goederenrecht is dat sprake is van schaarste, in de zin van exclusiviteit en rivaliteit: hetgeen aan de een toebehoort, kan niet tegelijkertijd ook aan de ander toebehoren

Het goederenrecht, meer in het bijzonder het zakenrecht, geeft regels voor de verdeling van schaarse objecten, door deze aan bepaalde personen toe te wijzen en door de regels te geven voor (onder meer) de wijze waarop de rechthebbende dit schaarse goed vervolgens kan overdragen aan een ander. Het veelal – als vanzelfsprekend – niet geëxpliciteerde uitgangspunt van het goederenrecht is derhalve dat sprake is van schaarste,²⁴ in de zin van exclusiviteit en rivaliteit;²⁵ hetgeen aan de een toebehoort, kan niet tegelijkertijd ook aan de ander toebehoren; hetgeen de een gebruikt, kan niet tegelijkertijd door een ander worden gebruikt (zie bijv. art. 3:117 lid 1 BW). Indien iemand een zaak overdraagt aan een ander, dan verliest eerstgenoemde het eigendomsrecht ten aanzien van de zaak en verkrijgt de ander de eigendom.²⁶ Dat de verkrijger de eigendom verkrijgt, maar de vervreemder ook eigenaar blijft is ondenkbaar. De eigendomsverkrijging van de een hangt onlosmakelijk samen met het eigendomsverlies van de ander en vice versa. De nemo-plus-regel – niet voor niets een van de centrale regels van het goederenrecht – is niets anders dan een logisch uitvloeisel van deze systematiek.²⁷

Kenmerkend aan data is het niet-rivaliserende karakter: data kan tegen verwaarloosbare kosten worden gedupliceerd en tegelijkertijd door verschillende personen worden gebruikt

Voor data (in de zin van de syntactische informatie, dus de binaire code) geldt dit alles niet.²⁸ Kenmerkend aan data is juist het niet-rivaliserende karakter: data kan tegen verwaarloosbare kosten worden gedupliceerd en tegelijkertijd door verschillende personen worden gebruikt.²⁹ Wie 'zijn' databestand aan een ander 'overdraagt', zorgt er enkel voor dat de desbetreffende code ook op de fysieke drager van de verkrijger neerslaat.³⁰ Elke overdracht van een databestand is in werkelijkheid derhalve een dupliceringshandeling.³¹ Weliswaar kan een zodanige handeling vervolgens worden opgevolgd door het verwijderen van het databestand van de fysieke drager van

de vervreemder, maar daarin is juist een essentieel verschil gelegen met objecten in het goederenrecht, waarvoor dergelijke additionele handelingen niet nodig zijn. De noodzaak van dergelijke ‘flankerende maatregelen’ om een met overdracht vergelijkbaar resultaat te bewerkstelligen, doet duidelijk naar voren komen dat data op dit punt juist wezenlijk verschilt van zaken.³² Illustratief is dat Van der Steur software aanmerkt als zaak, maar vervolgens wel meermaals de kanttekening plaatst dat voor een daadwerkelijke overdracht van de software noodzakelijk is dat het software-exemplaar uit het vermogen van de vervreemder verdwijnt en in het vermogen van de verkrijger terechtkomt.³³ Voor objecten binnen het goederenrecht is dit namelijk een vanzelfsprekendheid, terwijl dit voor data nu juist niet geldt.

De moeilijkheid van een overeenkomstige toepassing van de regels voor zaken en meer in het algemeen van een situering van data in het goederenrecht is derhalve gelegen in de omstandigheid dat het goederenrecht uitgaat van exclusiviteit, terwijl data niet exclusief is.³⁴ De onderwerping van data aan het goederenrecht lijkt door voorstanders met name te worden gezien als een middel om dergelijke exclusiviteit wél te scheppen, maar daarmee wordt de functie van het goederenrecht en het vermogen om oplossingen te bieden voor dergelijke problemen overschat. Het goederenrecht schept namelijk geen exclusiviteit, maar reguleert uitsluitend de verdeling van reeds exclusieve objecten. Exclusiviteit kan alleen in feitelijke zin worden bereikt door middel van contractuele vormgeving en over de boeg van de toegang tot de benodigde apparatuur, die wel exclusief is. Fysieke drager en contract fungeren hier als hulpmiddel om exclusiviteit in het leven te roepen, waar zij eigenlijk niet bestaat.³⁵

Daaraan kan evenwel niet de gevolgtrekking worden verbonden dat data wel voorwerp van een goederenrechtelijk recht kan zijn, omdat dat zich in de praktijk van alledag wel degelijk als exclusief kan gedragen. Deze exclusiviteit bestaat namelijk enkel vanwege specifieke contractuele vormgeving of vanwege het feit dat de data alleen toegankelijk is via apparatuur, die wel exclusief is.³⁶ De data die op mijn computer is opgeslagen is als zodanig niet exclusief; zij verkrijgt enkel exclusieve trekken doordat zij slechts oproepbaar is als men toegang heeft tot de computer.

‘Mijn’ data op de servers van *Dropbox* is evenmin exclusief, maar gedraagt zich als exclusief, omdat slechts ik daartoe toegang heb via mijn toegangsgegevens. Dit kan echter geen reden zijn om data ook los van de contractuele vormgeving en apparatuur als exclusief aan te merken, nu juist de contractuele vormgeving en apparatuur de exclusiviteit in het leven roepen.³⁷

Terwijl het goederenrecht enkel regels geeft ten aanzien van de verdeling van exclusieve rechten, houdt het intellectuele-eigendomsrecht zich bij uitstek bezig met het creëren van exclusiviteit in een situatie waarin zij eigenlijk niet aanwezig is

5 Exclusiviteit van data

Wanneer men meent dat het gebrek aan exclusiviteit van data problematisch is en exclusiviteit gecreëerd zou moeten worden, moet derhalve bedacht worden dat het onderwerpen van data aan het goederenrecht daartoe geen geschikt middel is.

Bij de problematiek rondom exclusiviteit van data gaat het dan ook met name om een vraagstuk op het gebied van de intellectuele eigendom (IE). Terwijl het goederenrecht enkel regels geeft ten aanzien van de verdeling van exclusieve rechten, houdt het intellectuele-eigendomsrecht zich bij uitstek bezig met het creëren van exclusiviteit in een situatie waarin zij eigenlijk niet aanwezig is.³⁸ Wanneer men data derhalve aan de exclusieve zeggenschap van een bepaalde persoon zou willen onderwerpen, dient men zich daarbij met name te laten leiden door de doelstellingen die ten grondslag liggen aan het al dan niet toekennen van een exclusiviteitsrecht in het intellectuele-eigendomsrecht.³⁹ In het bijzonder moet worden bedacht dat naar geldend recht een negatieve reflexwerking uitgaat van de wel geregelde intellectuele-eigendomsrechten, in het bijzonder het auteursrecht en databankenrecht: als data onder het huidige recht niet onder de reikwijdte van deze IE-rechten valt, omdat niet voldaan is aan de vereisten voor toekenning van een zodanig recht,⁴⁰ moet geconcludeerd worden dat de bevoegdheid

32 Zie voor vergelijkbare flankerende maatregelen in het kader van de ‘overdracht’ van goodwill bijv. P.W. Kamphuisen, ‘Overdracht van goodwill’, *De NV* 1942, p. 94, F.M.J. Verstijlen, ‘Goodwill in het zekerhedenrecht’, in: J.C. van Apeldoorn e.a. (red.), *Onzekere zekerheid*, Deventer: Kluwer 2001, p. 254 en J. Diamant & R.M. Wibier, ‘De positie van goodwill in het privaatrecht’, *WPNR* 2012, afl. 6919, p. 167-168.

33 Zie Van der Steur 2003, p. 179 e.v., met de genoemde kanttekeningen op p. 179 en p. 182. In vergelijkbare zin: Kleve 2004, p. 182-183.

34 De tegenwerping van J.Th. Degenkamp, ‘Waarom mogen gegevens geen goederen zijn; en, waarom mag men geen eigenaar van gegevens zijn?’, in: A.L. Mohr, F.H.J. Mijnsen & R.H. Stutterheim, *J.L.P. Cahen bundel*, Deventer: Gouda Quint 1997, p. 82, dat zowel de eigenaar van een zwembad als zijn gasten in een zwembad kunnen spartelen, gaat in zoverre langs de kern heen. Waar het om gaat is dat het zwembad niet dupliceerbaar is.

35 Vgl. t.a.v. knowhow Van der Steur 2003, p. 186 en Huydecoper 2008, p. 159.

36 Zie Tjong Tjin Tai 2015, p. 996 en p. 998 die spreekt van ‘feitelijke exclusiviteit’. Vgl. ook Tjong Tjin Tai 2016, p. 273-275. In gelijke zin: Zech 2015, p. 140.

37 Vgl. t.a.v. knowhow Huydecoper 2008, p. 159.

38 Door Kleve 2004, p. 128 lijkt dit over het hoofd te worden gezien, nu hij de eigendom van gegevens (onder meer) onderbouwt door te wijzen op de omstandigheid dat ook het auteursrecht exclusiviteit creëert.

39 Zie Verkade 1988, p. 40 die opmerkt dat de introductie van een eigendomsrecht op gegevens ‘is als een olifant, die dendert door de porseleinkast van het uiterst subtiële systeem van welbewust wettelijk geregelde, beperkte intellectuele eigendomsrechten.’

40 Bij het auteursrecht gaat het daarbij om de eisen die worden gesteld aan een werk: een eigen oorspronkelijk karakter en een persoonlijk stempel van de maker. Zie bijv. HR 1 juni 1990, *N/J* 1991/377, r.o. 3.4. Bij het databankenrecht gaat het om de eis dat sprake moet zijn van een substantiële investering (art. 1 aanhef en onder a Databankenwet).

41 Vgl. J.H. Spoor, D.W.F. Verkade & D.J.G. Visser, *Auteursrecht*, Deventer: Kluwer 2005, p. 392.

42 Zie Huydecoper 2008, p. 158.

43 Zie daaromtrent – met verdere verwijzingen – Spoor, Verkade & Visser 2005, p. 4-9, p. 58-60 en p. 607 e.v.

44 Verkade 1988, p. 40-41 en – in een meer algemene context – W. Snijders, ‘Ongeregelde heden in het vermogensrecht (I)’, *WPNR* 2005, afl. 6607, p. 79 e.v. Zie ook Wibier

2016, p. 433, die opmerkt dat het gaat om de vraag of het wenselijk is dat de in de data besloten liggende informatie aan exclusiviteit wordt onderworpen. Vgl. in dit verband ook de overwegingen die ten grondslag lagen aan de afschaffing van de geschriftenbescherming: *Kamerstukken II* 2013/14, 33800, 3. Vgl. voorts Van der Steur 2003, p. 185. Zie voor Duitsland M. Dörner, 'Big data und "Dateneigentum"', *CR* 2014, p. 625-626, Zech 2015, p. 144 en A. Wibe & N. Schur, 'Ein Recht an industriellen Daten im verfassungsrechtlichen Spannungsverhältnis zwischen Eigentumsschutz, Wettbewerbs- und Informationsfreiheit', *ZUM* 2017, p. 461-473. De tegenwerping van P. Kleve in punt 4.1 van diens noot onder Hof Arnhem 3 mei 2011, *Computerrecht* 2012/43, dat dit niet aan de erkenning van een eigendomsrecht op data in de weg behoort te staan, omdat eigendom alleen betrekking heeft op het 'bepaalde, concrete gegevensbestand' acht ik weinig overtuigend. Dat zou betekenen dat ten aanzien van elke kopie een nieuw eigendomsrecht ontstaat, waarover niet beschikt kan worden, omdat elke beschikkingshandeling (de verveelvoudiging van het gegevensbestand) leidt tot een nieuw eigendomsrecht. Per saldo zou het derhalve gaan om een eigendomsrecht ten aanzien van data in de zin van structurele informatie (zie voor de term hiervoor in paragraaf 3). De erkenning van een dergelijk eigendomsrecht is zinloos, omdat men met die eigendom niets kan aanvangen. Vgl. Neppelenbroek 2006, p. 564 en H.J. Snijders & E.B. Rank-Berenschot, *Goederenrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2017/28.

⁴⁵ Zie *Projet de loi portant modification de l'article 567 code de commerce. Exposé des motifs et commentaire de l'article*, 2-3, te raadplegen via <http://legilux.public.lu/eli/etat/leg/loi/2013/07/09/n21/jo>, laatstelijk geraadpleegd op 15 maart 2018.

⁴⁶ B. Bultmann, 'Aussonderung von Daten in der Insolvenz', *ZInsO* 2011, p. 992-996, T. Jülicher, 'Die Aussonderung von (Cloud-) Daten nach § 47 InsO', *ZIP* 2015, p. 2063-2066 en M. Berberich & J. Kanschik, 'Daten in der Insolvenz', *NZI* 2017, p. 1-10.

⁴⁷ H.G. Ganter, '§ 47 InsO', in: H.-P. Kirchhof e.a. (red.), *Münchener Kommentar zur Insolvenzordnung*, München: C.H. Beck 2013, Rn. 340 e.v. en M. Brinkmann, '§ 47 InsO', in: W. Uhlenbruck e.a. (red.), *Uhlenbruck Insolvenzordnung*, München: Franz Vahlen 2015, Rn. 60 e.v.

⁴⁸ Zo uitdrukkelijk C. Intveen, M. Hilber & J. Rabus, 'Vertragsgestaltung', in: M. Hilber (red.), *Handbuch Cloud Computing*, Köln: Otto Schmidt 2014, p. 237.

tot verspreiding van deze data in beginsel dus niet exclusief aan iemand toekomt.⁴¹ Met andere woorden: waar geen specifiek IE-recht in beeld komt, is de gedachte dat er in beginsel ook geen exclusiviteit behoort te zijn.⁴² Wanneer men deze grenzen naar wenselijk recht anders wil trekken, bijvoorbeeld door eerder een exclusief recht aan te nemen, dient men derhalve mede de rechtspolitieke achtergronden van het auteursrecht en het databankenrecht in de overwegingen te betrekken,⁴³ waarbij met name de vrijheid van informatie en de vrijheid van handel en industrie gewicht in de schaal leggen.⁴⁴

Het betreft hier aldus met name een wenselijkheidsvraag, die bovendien grotendeels losstaat van de hier centraal staande problematiek. Ook in de gevallen waarin naar huidig recht wel exclusiviteit bestaat, ofwel omdat zij wordt geboden door contractuele vormgeving (alleen ik heb toegang tot mijn Dropbox-omgeving), ofwel omdat de desbetreffende data thans reeds beschermd wordt door het intellectuele-eigendomsrecht (het is mogelijk dat mijn Word-bestand auteursrechtelijke bescherming geniet), is daarmee immers nog geen revindicatiebevoegdheid gegeven. Het auteursrecht verleent aan de rechthebbende niet de bevoegdheid om een kopie van zijn werk op te vorderen, terwijl de met Dropbox contractueel vormgegeven exclusiviteit nu juist niets te bieden heeft, indien Dropbox in staat van faillissement komt te verkeren.

6 Een wettelijke opeisingsbevoegdheid

Wanneer men derhalve een opeisingsbevoegdheid zou willen bieden, is de meest geëigende oplossing om simpelweg een zodanige bevoegdheid in de wet op te nemen.

Een dergelijke oplossing is naar mijn mening te prefereren boven het van toepassing verklaren van de regels van het goederenrecht, omdat men aldus niet alleen ook allerlei regels van toepassing zou verklaren, die in het geheel niet toegesneden zijn op problemen rondom data, maar ook, zoals hiervoor is geïllustreerd, een geheel andere interpretatie zou geven aan de goederenrechtelijke revindicatiebevoegdheid. Voorstelbaar is ook dat men alleen dit aspect van de problemen rondom data zou willen regelen, zonder tegelijkertijd ook een exclusief recht ten aanzien van de data in het leven te roepen. Aldus zou enerzijds

gewaarborgd blijven dat de in de data besloten liggende informatie, bij gebreke van bescherming door middel van het IE-recht, niet gemonopoliseerd wordt, maar kan tegelijkertijd aan de belanghebbende een recht op een kopie worden verleend.

Als voorbeeld zou het Luxemburgse recht kunnen dienen, dat reeds in 2013 een bepaling met een dergelijke strekking introduceerde. In artikel 567 lid 2, dat onderdeel uitmaakt van hoofdstuk X (*De la revendication*) van de eerste titel van Boek III (*Des faillites, banqueroutes et sursis*) van de Luxemburgse Code de commerce, wordt aan degene die data heeft toevertrouwd aan iemand de mogelijkheid geboden om deze in faillissement op te vorderen. Blijkens de toelichting is daarbij in het bijzonder gedacht aan de opslag van data in geval van *cloud computing*.⁴⁵

In de Duitse literatuur wordt door sommigen zelfs verdedigd dat de opvordering van data in faillissement, ongeacht de goederenrechtelijke kwalificatie en zonder specifieke wettelijke bepaling, reeds naar geldend recht mogelijk is.⁴⁶ Daarbij verdient evenwel aantekening dat de Duitse *Insolvenzordnung* daarvoor meer ruimte lijkt te bieden dan de Nederlandse Faillissementswet: het Duitse recht is – onder meer vanwege trustachtige figuren als de *Treuhand* – meer gewend een onderscheid te maken tussen de vraag of iets goederenrechtelijk aan iemand toebehoort en de vraag of datgene ook tot diens voor verhaal vatbare vermogen behoort.⁴⁷ Dit heeft tot gevolg dat in faillissement ook 'quasi-revindicatoire' aanspraken geldend kunnen worden gemaakt, indien de aanspraak geen goederenrechtelijk karakter heeft, maar als grondslag heeft dat een bepaald voorwerp niet tot het voor verhaal vatbare vermogen behoort. Dat is een meer normatieve benadering,⁴⁸ die meer ruimte lijkt te bieden voor een opvordering van data.

7 Een buitenwettelijke opeisingsbevoegdheid

Het voorgaande lijkt tot de niet al te rooskleurige conclusie te dwingen dat bij gebreke van wettelijk ingrijpen geen bevoegdheid bestaat om een kopie van data op te vorderen. Toch hoeft dat naar mijn mening geenszins het geval te zijn. Denkbaar is namelijk dat een dergelijke bevoegdheid buitenwettelijk tot ontwikkeling komt. Daartoe bestaat de nodige ruimte,

omdat het privaatrecht ook bij gebreke van wettelijk ingrijpen oplossingen dient te geven voor problemen die in de maatschappij ontstaan. Het is een gemeenplaats dat het privaatrecht vanwege de algemene opzet en de vele open normen voldoende flexibel is om onderdak te bieden aan ontwikkelingen, die bij de totstandkoming van het BW nog niet voorzien waren.⁴⁹ Met de codificatie in 1992 is immers geenszins beoogd het vermogensrecht naar de stand van het jaar 1992 te bevriezen, maar is integendeel beoogd ook plaats te bieden voor op dat moment nog niet te voorziene ontwikkelingen.⁵⁰ Het komt mij voor dat er juist op het gebied van digitale ontwikkelingen de nodige ruimte bestaat om buitenwettelijk tot oplossingen te komen, nu het hier gaat om ontwikkelingen waarop de wetgever uit de aard der zaak niet kon anticiperen. Deze ruimte is weliswaar geenszins beperkt tot het verbintenissenrecht, omdat ook het goederenrecht een zekere mate van openheid kent,⁵¹ maar van het verbintenissenrecht kan op dit punt meer worden verwacht. Zoals hiervoor is betoogd, lenen de regels van het goederenrecht zich – ook bij een flexibele benadering – namelijk niet goed voor een toepassing op data.

Het komt mij voor dat er juist op het gebied van digitale ontwikkelingen de nodige ruimte bestaat om buitenwettelijk tot oplossingen te komen, nu het hier gaat om ontwikkelingen waarop de wetgever uit de aard der zaak niet kon anticiperen

Een oplossing komt dichterbij wanneer men de ‘klassieke’ aan het eigendomsrecht verbonden revindicatiebevoegdheid nader ontleedt. Per saldo is deze revindicatiebevoegdheid op niet veel anders gegrond dan de omstandigheid dat eenieder zich moet onthouden van inbreuken op het eigendomsrecht. Aangezien het recht om gebruik te maken van een zaak uitsluitend toekomt aan de eigenaar (art. 5:1 lid 2 BW), vormt de omstandigheid dat een derde de desbetreffende zaak onder zich heeft – en aldus het gebruik onthoudt aan

de eigenaar – een inbreuk op het eigendomsrecht, waartegen de eigenaar kan optreden. In zoverre verschilt deze goederenrechtelijke opeisingsbevoegdheid niet wezenlijk van een op onrechtmatige daad gegronde vordering.⁵² De eigenaar hoeft niet voor zijn goederenrechtelijke anker te gaan liggen, maar kan evengoed langs de weg van artikel 6:162 BW bewerkstelligen dat hij de zaak terugkrijgt, namelijk door aan zijn vordering ten grondslag te leggen dat een inbreuk wordt gemaakt op zijn eigendomsrecht. Omdat eenieder zich moet onthouden van dergelijke inbreuken op zijn eigendomsrecht, is de onrechtmatigheid aanwezig wanneer een derde de zaak onder zich heeft. Een dergelijke bevoegdheid is ook faillissementsbestendig, zolang de eigenaar zijn vordering maar richt tot de curator en niet tot de failliet: ook de curator moet zich (vanzelfsprekend) onthouden van inbreuken op andermans eigendomsrecht.⁵³ Ook in geval van faillissement bestaan derhalve geen principiële verschillen tussen de op artikel 5:2 BW en op artikel 6:162 BW gegronde vordering. Weliswaar is in geval van een vordering op basis van artikel 6:162 BW ook toerekenbaarheid vereist en bestaat de schadevergoeding in beginsel uit geld, maar in geval van de inbreuk op het eigendomsrecht zal de toerekenbaarheid in de regel gegeven zijn en ligt het voor de hand om de schadevergoeding in natura toe te kennen (art. 6:103 BW).

Ogenschoonlijk lijkt deze constatering niet veel verder te helpen, omdat hiervoor immers juist is gebleken dat met betrekking tot data geen eigendom kan bestaan. Toch openbaart deze constatering nieuwe inzichten. Door middel van artikel 6:162 BW kan immers niet enkel een inbreuk op een recht worden gehandhaafd, maar kan ook worden opgetreden tegen een doen of laten in strijd met hetgeen volgens ongeschreven recht in het maatschappelijk verkeer betaamt. De eigenaar van een zaak zou zijn op revindicatie gerichte vordering ook met succes op deze onrechtmatigheidsgrond kunnen baseren: het onder zich hebben van andermans zaak levert immers niet alleen een inbreuk op het eigendomsrecht op, maar zal tevens hebben te gelden als een handeling in strijd met de maatschappelijke zorgvuldigheid.

Deze constatering biedt perspectieven voor de ‘revindicatie’ van data. Voor een dergelijke opvordering is het aldus niet noodzakelijk om te vertrekken vanuit de

49 Zie bijv. J.B. Spath, *Breed burgerlijk recht* (oratie Nijmegen), Nijmegen: Ars Aequi Libri 2015, p. 48 en A.S. Hartkamp, *Aard en opzet van het vermogensrecht* (Mon. BW A1), Deventer: Wolters Kluwer 2017, p. 67. Vgl. voor Duitsland MünchKomm-BGB/Wagner 2017, § 823 BGB, Rn. 294.

50 Snijders 2002, p. 27.

51 Zie daarover met name Snijders 2002, p. 27-58 en Snijders 2005, p. 79-85. Vgl. ook Th.F. de Jong, *De structuur van het goederenrecht* (diss. Groningen), [s.l.]: [s.n.] 2006, p. 192 e.v. Terughoudender zijn Van der Steur 2003, p. 38 en T.H.D. Struycken, *De numerus clausus in het goederenrecht* (diss. Nijmegen), Deventer: Kluwer 2007, p. 109-115.

52 Zie hierover vooral E.M. Meijers, ‘Zakelijke rechtsvorderingen en rechtsvorderingen uit onrechtmatige daad’, in: *VPO II*, Leiden: Universitaire Pers 1955, p. 55-79.

53 Zie bijv. A.L.M. Keirse & F.M.J. Verstijlen, ‘Curator qualitate qua, lever ieder het zijne!’, *NTBR* 2004, p. 399.

erkenning van een recht, om daar vervolgens een bepaalde handhaving aan te verbinden. Ook denkbaar is dat een dergelijke handhaving wordt gebaseerd op een open norm (de maatschappelijke zorgvuldigheid). Het komt daarmee uitsluitend op de vraag aan of op basis van deze norm een verplichting kan worden aangenomen om een kopie van een databestand te verstrekken (waarbij ik in herinnering breng dat het aldus niet om een daadwerkelijke revindicatie gaat, maar om het verlangen van een kopie). Voldoende is daarvoor dat het maatschappelijk verkeer een bepaalde gedraging – het niet ‘teruggeven’ van data c.q. het niet bieden van de gelegenheid om een kopie te downloaden – kwalificeert als een handeling in strijd met hetgeen volgens het ongeschreven recht in het maatschappelijk verkeer betaamt. Zodra in het maatschappelijk verkeer een databestand wordt beschouwd als iets wat aan iemand kan ‘toebehoren’, zelfs als dit bestand zich in de feitelijke macht van de derde (namelijk op diens drager) bevindt,⁵⁴ ligt het aan nemen van een dergelijke zorgvuldigheidsnorm in de rede.⁵⁵ Het is goed denkbaar dat zulks thans reeds het geval is.

goederenrechtelijke zin niets voorstellen, als aan iemand toebehorend worden beschouwd. Zodra dat het geval is, kan het zo zijn dat het maatschappelijk verkeer van anderen verlangt dat daarop geen inbreuk wordt gemaakt. Een dergelijke inbreuk kan in het bijzonder ook bestaan uit het niet ‘teruggeven’ van databestanden of het niet bieden van de gelegenheid om databestanden zelf terug te halen, omdat aldus wordt voorkomen dat degene aan wie het databestand volgens de verkeersopvatting toekomt, ook daadwerkelijk toegang heeft tot het desbetreffende databestand. Wanneer het bestaan van een dergelijke zorgvuldigheidsnorm wordt aangenomen en sprake is van een schending van de norm, wordt het mogelijk om op grond van artikel 3:296 BW naleving van de zorgvuldigheidsnorm af te dwingen,⁵⁷ hetgeen tot gevolg heeft dat een kopie moet worden verschaft dan wel gelegenheid moet worden geboden om een kopie te verwerven.

Het enkele feit dat ‘iets’ in goederenrechtelijke zin niets voorstelt, betekent niet dat men zich van dat ‘niets’ in het maatschappelijk verkeer niet iets moet aantrekken

Een volgende stap in deze ontwikkeling zou zijn dat een dergelijke vordering ook in faillissement standhoudt. Ook daarvoor is niet vereist dat sprake is van een tegen derden inroepbaar recht op data; noodzakelijk, maar ook afdoende is dat de hierboven beschreven zorgvuldigheidsnorm zich ook richt tot de curator (in zijn hoedanigheid),⁵⁸ als gevolg waarvan de verplichting tot verschaffing van een kopie ten opzichte van de curator kan worden afgedwongen. Aldus is geen sprake van een faillissementsvordering die ter verificatie moet worden ingediend, maar is sprake van een tot de boedel gerichte vordering, waaraan de curator gevolg moet geven. Ook deze vervolgonwikkeling moet naar mijn mening niet voor onmogelijk worden gehouden. Ook hier komt het enkel aan op de vraag of het maatschappelijk verkeer van de curator verlangt dat hij, ondanks het feit dat er geen sprake is van toebehoren in goederenrechtelijke zin, een kopie van het desbetreffende databestand verschaft of de gelegenheid biedt om zelf een kopie

⁵⁴ Voor zover Tjong Tjin Tai 2016, p. 246 e.v. dit voor ogen heeft met een ‘eigendomsrechtelijke benadering van data’, onderschrijf ik zijn betoog: het verbintenissenrecht kan remedies bieden die gegrond zijn op het feit dat data in de rechtspraktijk wordt beschouwd als iets wat aan iemand kan toebehoren.

⁵⁵ Vgl. voor Duitsland M. Bartsch, ‘Daten als Rechtsgut nach § 823 Abs. 1 BGB’, in: I. Conrad & M. Grützner (red.), *Recht der Daten und Datenbanken im Unternehmen*, Köln: Otto Schmidt 2014, p. 297 e.v., i.h.b. p. 300, MünchKomm-BGB/Wagner 2017, § 823 BGB, Rn. 294 en G. Spindler, ‘§ 823 BGB’, in: B. Gsell e.a. (red.), *Beck Online Grosskommentar BGB, München: C.H. Beck* 2017, Rn. 135-137. Vgl. ook T. Hoeren, ‘Dateneigentum. Versuch einer Anwendung von § 303a StGB im Zivilrecht’, *MMR* 2013, p. 489: ‘Es wird auch den juristischen Laien einleuchten, dass Daten, die etwa auf zur Verfügung gestelltem Speicher im Internet liegen, nicht dem Eigentümer des Servers “gehören” und dieser nach Belieben damit verfahren kann’, die daaraan evenwel de conclusie van aanvaarding van eigendom van data verbindt.

⁵⁶ Zie hierna in de hoofdttekst volgend op voetnoot 63.

⁵⁷ Vgl. P.C. van Es, *De actio negatoria* (diss. Leiden), Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2005, p. 194.

⁵⁸ Vgl. HR 31 maart 2017, ECLI:NL:HR:2017:563, NJ 2018/142 m.nt. F.M.J. Verstijlen (*Aldel*).

Zie ter illustratie bijv. de *Terms of Service* van Dropbox (d.d. 8 december 2016): ‘When you use our Services, you provide us with things like your files, content, messages, contacts and so on (“Your Stuff”). Your Stuff is yours. These Terms don’t give us any rights to Your Stuff except for the limited rights that enable us to offer the Services.’

Zie ook de Servicevoorwaarden van Google Drive (d.d. 25 oktober 2017): ‘Kort gezegd: wat van jou is, blijft van jou. We maken geen aanspraak op het eigendom van de content (tekst, gegevens, informatie en bestanden) die je uploadt, deelt of bewaart in je Drive-account.’

Bij dit alles is van belang dat de invulling van de zorgvuldigheidsnorm in het kader van artikel 6:162 BW zich niet hoeft te laten leiden door het goederenrechtelijke ‘mijn en dijn’. Het enkele feit dat ‘iets’ in goederenrechtelijke zin niets voorstelt, betekent niet dat men zich van dat ‘niets’ in het maatschappelijk verkeer niet iets moet aantrekken. Beslissend is enkel of sprake is van een schending van een zorgvuldigheidsnorm. Illustratief is de problematiek rondom goodwill: de goederenrechtelijke kwalificatie van goodwill is niet doorslaggevend voor de vraag of iemand in een specifieke situatie inbreuk heeft gemaakt op de goodwill.⁵⁶

Het komt derhalve enkel aan op de vraag of in het maatschappelijk verkeer databestanden, ondanks het feit dat zij in

te verwerven.⁵⁹ Indien het bestaan van een dergelijke zorgvuldigheidsnorm wordt aangenomen, wordt per saldo het bestaan van een 'revindicatiebevoegdheid' aanvaard, die gericht is op verkrijging van een kopie van het databestand.

Volledigheidshalve zij opgemerkt dat het bij deze zorgvuldigheidsnorm enkel gaat om de vraag of van de derde die de feitelijke macht heeft over het databestand, verlangd kan worden dat hij een kopie verstrekt of de gelegenheid biedt om een kopie te maken. Daarmee is niet gezegd dat van derde ook verlangd kan worden dat hij het desbetreffende databestand zelf vervolgens verwijdert; dat zal met name afhangen van de vraag of in de specifieke situatie exclusiviteit kan worden afgedwongen, waarbij andere afwegingen een rol spelen (zie hiervoor in paragraaf 5).

8 En dan ... toch iets goederenrechtelijks?

Tot slot wijs ik op een mogelijke goederenrechtelijke consequentie van de aanvaarding van een dergelijke buitenwettelijke opeisingsbevoegdheid. Het is een klassieke controverse of het privaatrecht subjectieve rechten toekent en daar vervolgens bepaalde handhavingsmechanismen aan koppelt, of simpelweg door het stellen van ge- en verbodsnormen bepaalde handhavingsmechanismen schept, als gevolg waarvan enkel bij wijze van reflexwerking aan iemand een bepaald subjectief recht toekomt.⁶⁰ Hoewel de kwestie overwegend in eerstgenoemde zin wordt beantwoord en deze benadering ook ten grondslag ligt aan ons BW,⁶¹ maakt de discussie duidelijk dat men niet per se behoeft te vertrekken vanuit een aan iemand toekomend recht, waaraan bepaalde handhavingsmechanismen kunnen worden verbonden. Het omgekeerde is eveneens mogelijk: wanneer aan iemand bepaalde handhavingsmechanismen ten dienste staan, ligt al gauw de gevolgtrekking voor de hand dat diegene vanwege deze handhavingsmechanismen een bepaalde beschermde rechtspositie heeft, die men vervolgens zou kunnen kwalificeren als een subjectief recht.⁶²

De vraag of de bundel van handhavingsmechanismen een subjectief recht, meer in het bijzonder een vermogensrecht, kan constitueren, is in de literatuur met name met betrekking tot goodwill aan de orde gesteld.⁶³ Bij goodwill gaat het om een lap-

pendeken van vorderingen, op basis waarvan kan worden opgetreden tegen derden, in het bijzonder concurrenten, die door een bepaalde handelwijze inbreuk maken op de feitelijk gecreëerde mogelijkheid om winstgevend activiteiten te ontplooiën. Door een enkeling wordt aangenomen dat goodwill aldus een vermogensrecht constitueert, omdat deze lappendeken van vorderingen een rechtspositie oplevert, waarop geen inbreuk mag worden gemaakt.⁶⁴ Overwegend wordt daarentegen aangenomen dat geen sprake is van een vermogensrecht, omdat de handhaving van goodwill te zeer afhankelijk is van feitelijke omstandigheden, terwijl er geen recht bestaat op het voortduren van deze feitelijke situatie.⁶⁵ Het zou aldus zinloos zijn om goodwill als vermogensrecht te kwalificeren, omdat voor de daadwerkelijke handhaving nog altijd de handhaving van de feitelijke situatie doorslaggevend is.⁶⁶

Voor de hiervoor beschreven beschermde rechtspositie die zich zou kunnen ontpoppen als reflex van de bundel van op artikel 6:162 BW gegronde vorderingen jegens derden, ligt dat mogelijk anders. Indien de hierboven geformuleerde zorgvuldigheidsnorm daadwerkelijk met een zekere vastigheid tot ontwikkeling komt, in die zin dat van derden zonder meer een kopie kan worden verlangd, laat zich voorstellen – ik druk me voorzichtig uit – dat zich daaruit een 'recht om een kopie op te vorderen' ontwikkelt. Wanneer namelijk, zoals hierboven voor mogelijk is gehouden, in het maatschappelijk verkeer wordt aangenomen dat een databestand, ondanks de goederenrechtelijke kwalificatie, kan 'toebehoren' aan iemand en daarop een vordering tot het verschaffen van een kopie kan worden gebaseerd, ligt het in het verlengde van die ontwikkeling dat dit 'toebehoren' vervolgens ook aan een ander kan worden overgedaan en wel reeds voor het moment dat de op dit 'toebehoren' gegronde vorderingen daadwerkelijk aan de dag treden.⁶⁷ Het komt mij voor dat de definitie van vermogensrechten in artikel 3:6 BW voldoende open is om een dergelijk recht te kunnen herbergen. Artikel 3:83 lid 3 BW hoeft niet aan de overdraagbaarheid van een dergelijk recht in de weg te staan, wanneer men bedenkt dat het hier zou gaan om een recht dat buitenwettelijk tot ontwikkeling is gekomen. Juist vanwege het feit dat de wetgever een open en ruime definitie van vermogensrechten heeft opge-

59 Het insolventierecht formuleert wel vaker tot de curator geformuleerde zorgvuldigheidsnormen die niet gegrond zijn op een inbreuk op een recht, maar de aldus beschermde positie daarmee wel in goederenrechtelijke sferen brengt. Zie bijv. HR 5 september 1997, *NJ* 1998/437, m.nt. P. van Schilfgaarde (*Ontvanger/Hamm q.q.*), HR 30 oktober 2009, *NJ* 2010/96, m.nt. F.M.J. Verzijlen (*Hamm q.q./ABN AMRO*) en HR 5 februari 2016, *NJ* 2016/187, m.nt. F.M.J. Verzijlen (*Rabobank/Verdonk q.q.*).

60 Zie voor een overzicht Ph.A.N. Houwing, *Subjectief recht, rechtssubject, rechtspersoon* (diss. Leiden), Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1939, p. 140 e.v., S. Gerbrandy, *Industriele eigendom en subjectief recht* (diss. Amsterdam VU), Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1946, p. 24 e.v. en E.M. Meijers, *De algemene begrippen van het burgerlijk recht*, Leiden: Universitaire Pers 1948, p. 70 e.v.

61 P. Scholten, *Mr. C. Asser's Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. Algemeen Deel*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1974, p. 14.

62 Zie Gerbrandy 1946, p. 57: 'Maar deze schrijvers erkennen dan toch in theorie een subjectief recht, zij het ook als reflex van de normen, de rechtsregels.' Vgl. ook Meijers 1948, p. 72.

63 Zie voor een overzicht Diamant & Wibier 2012, p. 162-169. Dezelfde problematiek speelt bij de zgn. éénlijnsprestaties. Zie daarover uitgebreid Th.C.J.A. van Engelen, *Prestatiebescherming en ongeschreven intellectuele eigendomsrechten* (diss. Leiden), Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1994, p. 301 e.v.

64 J.C. van Oven, 'De goodwill in het privaatrecht', in: J.C. van Oven & P.J.A. Adriani, *De Goodwill in het Privaatrecht en het Belastingrecht*, [s.l.]: [s.n.] 1953, p. 26 en H. Cohen Jehoram, *Goodwillrecht* (diss. Leiden), Deventer: Kluwer 1963, p. 215.

65 Pitlo/Reehuis & Heisterkamp 2012/9 en S.E. Bartels & A.I.M. van Mierlo, *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. 3. Vermogensrecht algemeen. Deel IV. Algemeen goederenrecht*, Deventer: Kluwer 2013/4.

66 F.M.J. Verzijlen, 'Boekbespreking', *WPNR* 2003, afl. 6529, p. 349 en Diamant & Wibier 2012, p. 165-166. Zie ook Ph.A.N. Houwing, 'Eenige rechtskundige beschouwingen over onderneming en goodwill', *De NV* 1942, p. 99 en W.C.L. van der Grinten, 'Aantasting en bescherming van goodwill', *De NV* 1942, p. 106-108.

67 Zie t.a.v. de soortgelijke problematiek rondom éénlijnsprestaties Van Engelen 1994, p. 317 en Snijders 2002, p. 38-42.

nomen, hetgeen tot gevolg heeft dat 'nieuwe' rechten onder die definitie kunnen komen te vallen, en tussen de kwalificatie als vermogensrecht en de overdraagbaarheid een nauwe band bestaat, kan niet worden geëist dat dergelijke 'nieuwe' rechten enkel overdraagbaar zouden zijn, indien de wet zulks uitdrukkelijk bepaalt.⁶⁸

Het moet niet worden uitgesloten dat buitenwettelijk een bevoegdheid om een kopie te verlangen tot ontwikkeling komt

9 Conclusie

Data valt, in de verschijningsvorm waar het in de praktijk om gaat (de zogenoemde binaire code), bij gebreke van stoffelijkheid niet onder het zaaksbegrip van artikel 3:2 BW. Het is ook niet doelmatig om data onder te brengen in het goederenrecht, omdat data te zeer verschilt van zaken. Met een overeenkomstige toepassing van de regels van het goederenrecht zou daarmee niet alleen weinig zijn gewonnen, maar zou ook de aan het goederenrecht ten grondslag liggende systematiek worden miskend.

Te prefereren is dan ook een benadering die recht doet aan de eigenheid van (problemen rondom) data. Wanneer men het gebrek aan exclusiviteit van data als een probleem zou beschouwen, is het intellectuele-eigendomsrecht de aangewezen plaats

om dit probleem op te lossen. Waar het aan komt op de vraag of de belanghebbende bij een databestand een kopie kan opvorderen ('revindicatie'), bijvoorbeeld in het faillissement van de clouddaanbieder, ligt het meer voor de hand om simpelweg de desbetreffende bevoegdheid in de wet te verankeren, dan om alle regels van het goederenrecht van toepassing te verklaren, wanneer men in werkelijkheid een recht op een kopie zou willen bieden.

Het moet evenwel niet worden uitgesloten dat buitenwettelijk een dergelijke bevoegdheid om een kopie te verlangen tot ontwikkeling komt. Zodra een databestand in het maatschappelijk verkeer wordt beschouwd als aan iemand toebehorend, ondanks het feit dat daarvan in goederenrechtelijke zin geen sprake is, wordt denkbaar dat een zorgvuldigheidsnorm wordt geformuleerd met de strekking dat een kopie moet worden verschaft aan degene aan wie het databestand 'toebehoort'. Aldus kan via verbintenisrechtelijke weg een kopie worden afgedwongen. Zodra deze ontwikkeling daadwerkelijk plaatsvindt, kan vervolgens worden aangenomen dat een dergelijke zorgvuldigheidsnorm zich ook uitstrekt tot de curator in faillissement, zodat deze verbintenisrechtelijke aanspraak ook faillissementsbestendig is. Als sluitstuk van een zodanige ontwikkeling moet zelfs niet worden uitgesloten dat de beschermde rechtspositie die zich bij wijze van reflex ontwikkelt uit de bescherming door middel van de zorgvuldigheidsnorm, zich verdicht tot een vermogensrecht, dat aan derden kan worden overgedragen.

⁶⁸ Snijders 2002, p. 36-37 en p. 41-44, Snijders 2005, p. 80-84 en E.F. Verheul, 'Overdraagbaarheid van contractuele wilsrechten', *RMThemis* 2018, p. 92-93. Zie voor de sterke wisselwerking tussen de kwalificatie als vermogensrecht en de overdraagbaarheid van dat recht Meijers 1948, p. 85. Vgl. ook De Jong 2006, p. 192 e.v. die tot een vergelijkbare openheid concludeert, voor zover sprake is van een afdoende 'reëficatie', d.w.z. geschiktheid als voorwerp van recht.

ArsAequi Libri

Vakantietip

Canon van het recht

De canon is een lijst met vijftig personen of juridische gebeurtenissen die zo belangrijk zijn voor het in Nederland geldende recht, dat iedere jurist ze op zijn intellectuele bagagedrager zou moeten hebben.

ISBN: 978-90-6916-924-8
Redactie: R.J.B. Schutgens e.a.
Druk: 1e druk 2010
Pagina's: 264
Prijs: € 29,50